

Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi

Emin Özdemir*

Özet: Orta Asya'nın geniş bozkırları ile Türklerin anayurdu Altaylara kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Kazaklar, 15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasıyla birlikte tarih sahnesine çıktılar. 18. yüzyılda Kazak bozkırlarına doğru başlayan Rus istilası, 19. Yüzyılın başında Kazakistan'ın Rus hâkimiyeti altına girmesiyle sonuçlandı. Rus istilasıyla birlikte göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan Kazakların kültürel hayatında Tatar etkisi gözükmeye başladı. Bu etki, öncelikle Kazakistan'a gelen Tatar din adamları ve tüccarları vasıtasıyla gerçekleşti. İdil-Ural bölgesinde açılan Tatar medreselerinde Kazak öğrencilerin eğitime başlamaları ile birlikte Kazak kültürel hayatındaki Tatar etkisi daha yoğun hissedildi. Özellikle bu medreselerde etkili olan Ceditçi düşünceler, Kazak kültürel hayatında da kendini gösterdi. Çalışmamızın amacı tarihi süreç içinde Tatarların, Kazaklar üzerindeki kültürel etkisini ve bu süreçte gelişen Ceditçi düşüncelerin kültürel hayattaki yansımalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Ceditçilik, İdil-Ural, Kazakistan, Kazak kültürel hayatı.

Giriş

Orta Asya'nın bozkırları ile Türklerin anayurdu Altaylara kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Kazaklar, Türklerin Kıpçak koluna dahildir. Kazaklar, uzun süre Moğollar ve diğer Türk devletlerinin hâkimiyeti altında yaşadıkdan sonra 15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasıyla tarih sahnesine çıktılar. 18. yüzyılda Kazak bozkırlarına doğru başlayan Rus istilası sonucunda ise bağımsızlıklarını kaybederek Rusya'nın hâkimiyeti altına girdiler. Kazakların Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesi sadece siyasal değişimlere değil, aynı zamanda kültürel anlamda da önemli etkileşimlere zemin hazırladı.

Hanlık döneminde Kazakların kültürel hayatının kendisine özgü nitelikleri vardı. Kazakların sahip oldukları göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı Kazak kültürel hayatının şekillenmesinde etkili olmuştu. Kazakların, Rusya'nın hâkimiyetine girmesinden sonra, Kazak kültürel hayatı dış etkilerle açık hale

* Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / NEVŞEHİR
ozdemiremin71@yahoo.com

geldi. Kazak kültürel hayatı üzerinde öncelikle Tatarların etkisi görülmeye başladı. Bu etki, önce dinî alanda kendini gösterse de sonraki dönemlerde daha da gelişerek eğitim faaliyetlerinde, basın hayatına kadar kültürel hayatın bütün alanlarında kendisini hissettirdi.

Kültürel hayattaki Tatar etkisi, İdil-Ural bölgesinde gelişen Ceditçi düşüncelerin de Kazak bozkırlarında etkili olmasına sebep oldu. Özellikle bu bölgede açılan Ceditçi medreselerde Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamasıyla birlikte, Kazakistan'da Ceditçiliği savunan bir zümre oluştu. Tatar Ceditçilerinden etkilenen Kazak aydınları, bir taraftan Kazakistan'ın muhtelif yerlerinde Usûl-ü Cedîd okullar açarak yeni usûl eğitimi uygularken, diğer taraftan da yeni gelişen Kazak basını vasıtasıyla Ceditçi eğitim faaliyetlerini desteklemişlerdir.

Tatarların Kazak Bozkırlarında İlk Temasları

Kazakistan'da kültür hayatının gelişmesinde etkili olan Tatarların, Kazaklarla ilk temasları Rusya'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesinden sonraki dönemlere rastlamaktadır. Rus işgaliyle birlikte dinî, kültürel ve ekonomik baskı altında kalan Tatarlar, ekonomik faaliyetlerini devam ettirmek, millî ve dinî çıkarlarını korumak gayesiyle Kazak bozkırlarına göç etmek zorunda kaldılar. Baskılar neticesinde göç eden Tatarlar ile Kazaklar arasında ilk kültürel temaslar böylece kurulmaya başladı. Rusya, kurulan ikili münasebetleri, kendi lehine kullanmak ve kontrol etmek amacıyla bir takım girişimlerde bulundu (Adilcanov 2004: 33). Bu amaçla II. Katerina, 1787'de İç Rusya'da, Müslümanların çoğunlukta oldukları eyaletlerden biri olan Orenburg'a bağlı Ufa şehrinde, Müslümanlara şer'i hakları konusunda başvurumaları için bir dinî idare merkezi açmaya karar verdi. 1788 yılında senato kararıyla Orenburg Müftülüğü'nün kurulma kararı kesinleşti.¹ İlk müftü olarak Muhammetcan Hüseyinov atandı. Müftülüğün kurulmasından sonra Akmola, Yedisu, Semey, Turgay ve Ural bölgelerinde yaşayan bir kısım Kazaklar da bu müftülüğe bağlanmak istediklerini hükümete bildirdiler. Fakat halk müftülük konusunda ikiye bölünmüştü; birinci taraf kendi müstakil müftülerinin olmasını arzu ederken, ikinci taraf Orenburg Müftülüğü'ne bağlanmak istiyordu. Hükümete yapılan başvurular neticesinde yukarıdaki bölgelerde yaşayan Kazaklar 1789 yılında Orenburg Müftülüğü'ne bağlandılar (Frank 2001: 103-105). Kazakların müftülüğe bağlanmasından sonra müftü bir ferman yayımlayarak Kazak bozkırlarına Tatar imamlar gönderdi. Bu dönemden sonra, Tatar din adamlarının tesiri altında İslamiyet Kazak bozkırlarında hızlı bir şekilde yayıldı. Tatarlar, kısa zaman içerisinde Rusya İmpara-

torluğunun etki alanında İslami tebliğ ve düşüncenin kaynağı olan Buhara ulemasının yerini aldılar (Roy 2000: 64).

Rusya, I. Nikola zamanına kadar Tatar hocaların bulunduğu Kazak okullarının yalnız inşası için tahsisât vermekle kalmayıp Tatar din adamları vasıtasıyla Kur'an'ın yayılması için de çaba harcadı (Zenkovsky 1978: 52). Hükümetin teşvikleriyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazan Tatarları ile Mişerlerin² bir kısmı Orenburg bölgesine göçtüler. Özellikle Kazaklarla ticaret yapan Tatarlar buraya memurluk yapmak için yerleşiyorlardı. Hükümet, bu göçleri teşvik ediyor, hatta Tatar tüccarlarını Kazak bölgelerine yerleşmeye zorluyordu. Mesela, Orenburg şehri kurulduktan sonra hükümet, 200 zengin Tatar ailesinin yeni şehrin yakınındaki Kargalı ve Seyid kasabalarına yerleştirilmelerini emretti. Bu dönemde birçok Kazanlı Tatar tüccar Orta Asya'da ticari faaliyetlere başladılar (Devlet 1999: 9). Ticaret maksadıyla Kazak bozkırlarına dağılan Tatar tüccarları, gittikleri bölgelere yerleşerek yerli halkın eğitim ve dinî faaliyetlerine destek veriyorlardı. Radloff, bu dönemde Kazak bozkırlarında, Tatar tüccarların yerli halkın evlerinde açtıkları okullarda verdikleri eğitimle onlar üzerinde derin bir dinî etkide bulduklarını söylemektedir (Algar 1992: 122-124). 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kazakistan'ın bütün bölgelerinde Tatar nüfusa rastlamak mümkündü. Tatar nüfusun en yoğun olduğu bölge ise Semey şehriydi. 1897 yılında bu bölgedeki Tatar nüfusu 700 bine ulaşmıştı.³

Kazak bozkırlarında etkili olan diğer bir grup ise İdil-Ural bölgesinde medreselerde okuyan Tatar talebeleridir. Bu dönemde medrese eğitimi alan Tatar talebeler hem geçimlerini sağlamak hem staj amacı ile yaz aylarında medreselerin tatil olmasıyla birlikte Kazak bozkırlarına giderek Kazak çocukları okutuyorlardı. Ünlü Tatar yazarı Galimcan İbrahimov da birkaç yıl Kazak çocuklarını okutmuştur. Onun "Kazak Kızı" isimli romanı bu günlerin mahsulüdür. Diğer bir Tatar yazarı Zarif Beşiri de hatıralarında Kazak bozkırlarında geçen öğretmenlik yıllarından bahsetmektedir. Ünlü Tatar şair Mecit Gafuri ve Abdürreşit İbrahim de Kazak bozkırlarına gelerek eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır. Abdürreşit İbrahim, Kazaklar arasında geçirdiği günleri "Kazak Ahvali" isimli eserinde anlatmıştır (Türkoğlu 2000: 100).

19. yüzyılın ilk yarısında Kazaklar üzerindeki Tatar etkisi o kadar artmıştır ki; idarede memurlar ve tercümanlar tamamen Tatarlardan seçilmeye başlanmış, Tatar dili Kazaklarla Rus hükümeti arasındaki ilişkilerde olduğu kadar yerli Kazak okullarında da resmi dil olmuştur (Zenkovsky 1978: 52). Tatarların Kazakistan'daki eğitim faaliyetleri kısa sürede netice vermiş, bunun sonucunda İslâmiyetin ve Tatar kültürünün Kazaklar üzerindeki etkisi oldukça

yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Fakat Kırım savaşından sonra İslam siyaseti değişen Rusya, Tatarların faaliyetlerini Kazakların Ruslaştırılmasının önünde engel olarak gördüğü için bu faaliyetlere karşı tedbirler almaya başladı. Rus tüccarların Kazakistan'a gelmesi ile birlikte Tatar tüccarlara rakip olmaları da bu tedbirlerin alınmasında etkili oldu.

Bu dönemde Rusya'da gelişen milliyetçilik düşüncesi sonucu Rus aydınlar da Orta Asya'daki Tatar etkisinin sınırlandırılması için hükümete baskı uygulamışlardır. Milliyetçi Rus aydınlarına göre: "İdil-Ural bölgesinde çok sayıda Usûl-ü Cedîd okulunun açılması bölgedeki başka halkların da Tatarlaşmasına sebep olmaktadır". Rus milliyetçileri, Orenburg Müftülüğü'nü II. Katerina dönemi siyasetçilerinin başarısız fikirlerinin neticesi olarak düşünmekteydiler. Onlara göre "Müftülüğün kontrolü altındaki Kazak halkı Tatar din adamları tarafından kandırılıyorlardı. Müftülüğe bağlı çalışan Tatar mollaları Kazak bozkırlarında köylere dağılıp Tatar nüfuzunu ve savaşçı Panislamizm düşüncesini yayıyorlardı" (Türkoğlu 2000: 80).

Kazakistan'da Tatarların faaliyetlerine karşı ilk ciddi adım, 1818 yılında Kazakistan idari bölgelerinde Tatarca konuşulmasının ve Tatar tercümanların çalışmasının yasaklanması oldu. 1870 yılında Rus olmayan milletlerin eğitiminin düzenlenmesi kanunu ile geleneksel Kazak okullarında ve Kazak-Rus okullarında Rusça eğitim kalitesinin artırılmasına karar verilmesi ise diğer bir adımdı. Böylelikle Rusya hükümetinin ihtiyacı olan Rusça bilen memur ve tercümanlar Kazaklar arasından yetiştirilerek Tatarlara ihtiyaç kalmayacaktı (Ceksenbayeva 1996: 56). Bu konuda oldukça titiz davranıldı. Kazak tercümanların yetişmesi için Rus okullarında okuyan Kazak öğrencilere ekonomik destek sağlandı. 1882 yılında kanun çıkartılarak hükümet merkezlerinde Tatar tercümanların yerine Kazak tercümanlar yerleştirilmeye başlandı (Pırmanov vd. 1997: 65). Rus yöneticiler, Kazakistan'da eğitim alanında Tatar etkisini önlemek için 1871 yılında müfettişlik sistemini kurarak Tatar okullarının kontrolünü sağlamaya çalıştılar (Pırmanov vd. 1997: 164). Bunların dışında Orta Asya'ya gelen Tatarların, diğer Türk boyları arasında öğretmenlik yapmaları önlenmeye çalışıldı. Rusya'nın aldığı bu tedbirler, yerli halkın arasından öğretmenlerin çıkmasına yardımcı olmuştur.

Rusya Kazakistan'daki Tatar etkisine karşı sadece eğitim alanında tedbirler almayıp dinî, idari ve basın alanlarında da bazı sınırlandırmalar getirdi. Rus aydınların baskıları sonucu Rusya hükümeti, 1868 yılında çıkarttığı bir kanunla Orenburg Müftülüğü'nün yetki alanını sınırlandırarak Kazakları bu müftülüğün kontrolünden çıkarttı. Dinî işlerin yürütülmesi ise yerel yönetimlere bırakıldı (Rustemov 2004: 84-85). 1886 yılında Tatarların Orta Asya'da

geniş arazi edinme hakkı sınırlandırıldı. 1907 yılında ise Genel Valilik, Tatar propagandasını durdurmak için sansür uygulanmasına başlayarak ceditçi yayımları yasakladı (Egamberdiyev 2002: 67). Rusya, Kazakistan'daki Tatar etkisini bir taraftan aldığı tedbirlerle sınırlandırmaya çalışırken diğer taraftan da Dala Vilayeti gibi resmi nitelikli gazetelerde Tatarlar aleyhinde olumsuz haberler yaparak halkın Tatarlara olan itimadını yok etmeye çalıştı. Bu nevi yayınlarda Tatar tüccarların Kazak halkına yönelik yaptıkları haksızlıklardan örnekler verilerek, Tatarların Kazakistan'da yaptıkları ticari faaliyetler cahil Kazak köylülerinin sömürülmesi şeklinde değerlendirildi. Böylelikle, hem Tatarların Kazakistan'daki sosyal ve kültürel etkisi engellenmek istendi hem de Rus tüccarların Kazakistan'daki ekonomik faaliyetlerinin önü açılmaya çalışıldı.⁴

Kazak Gençlerinin Eğitim Aldıkları Tatar Medreseleri

Kazak öğrencilerin Ufa, Troisk, Kazan ve Orenburg gibi yerleşim yerlerinde açılan Tatar medreselerinde eğitim almaları 18. yüzyılın sonlarında başladı. Orenburg Müftüsü Muhammetcan Hüseyin'in kızı Fatma Hanım'ın Kazak Hanı ile evlenmesinden sonra, Han'a Kazak gençlerini Tatar medreselerine göndermesi yönünde telkinlerde bulunmuş; bu telkinler sonucu birçok Kazak genci İsterlitamak'taki medreselere eğitim almak için gelmişlerdi. İsterlitamak 19. yüzyılın başında, Kazakların eğitim hayatında en önemli yerlerden biriydi. Yıllık yaklaşık 150 Kazak öğrencinin en az 10 yıl boyunca eğitim aldığı bu şehir, aynı zamanda Nakşibendi tarikatının da merkezi durumundaydı (Algar 1992: 124-125).

Bu dönemde İdil-Ural bölgesindeki Müslüman din adamlarının kontrolünde olan eğitim-öğretim Rus hükümetinin hiçbir katkısı olmadan kendi kendine gelişmişti. Ruslar, Hristiyanlaştıramadıkları Tatar-Başkırtları serbest bırakmayı tercih etmişler; dolayısıyla eğitim işleri din adamlarının kontrolünde kalmıştı. Bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş, hemen her caminin yanında medreseler açılmıştı (Devlet 1999:179). Açılan bu medreselerde Kazak öğrenciler de eğitim almışlardır. 20. yüzyılın başı itibarıyla İdil-Ural bölgesindeki medreselerin ve bu medreselerde eğitim alan öğrencilerin Kazak kültür hayatındaki etkileri o kadar artmıştır ki bu durum İçişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmiş; valiliklere bu konu hakkında ikaz mektubu göndererek onları uyarmıştır:

“Ünlü bir Tatar mollarının Panislamist propaganda yaptığı görülmektedir. Kazak öğrencilerin eğitim aldıkları dinî merkezlerin takip edilmesi gerekmektedir. Özellikle Rusya Müslümanlarından olmayan ve dış ülkelerde eğitim almış olanların dinî hizmetler yapmalarına müsaade edilmemelidir. Bununla

beraber Rusya'daki bazı Müslüman din merkezleri mesela yeni usulle eğitim veren Orenburg'da Hüseyinov Medresesi ve Ufa şehrindeki Âliye Medresesi'nin çok fazla güvenilir mollalar yetiştirmediği tecrübeyle sabittir" (Pırmanov vd. 1997: 66-67).

Hükümete göre yeni metotla eğitim veren medreseler halk arasında Pantürkizm ve Panislamizm propagandası yaptıkları için bu okulların faaliyetleri engellenmeliydi (Pırmanov vd. 1997: 47). Rusya İçişleri Bakanlığı'nın dikkatini çeken bu medreseler arasında Medrese-i Resûliye, Medrese-i Hüseyniye ve Medrese-i Âliye gibi Kazak öğrencilerin rağbet ettikleri medreseler bulunmaktadır.

Bu medreselerden olan Resûliye Medresesi, Troisk şehrinde açıldı. Müdürü tanınmış din âlimi Şeyh Zeynullah Resûli'dir. Troisk'ta doğan Resûli, kendi köyünde bir süre okuduktan sonra Moynak'ta Şeyh Yakup Hazret'in medresesinde eğitim aldı. 1848'de hocasıyla birlikte Ahund köyüne giderek orada eğitimine devam etti. 1851 yılında Troisk'ta Ahmet Halit Mengeri'nin medresesinde yüksek dinî ilimler okudu. 1869 yılında hac ziyaretinde iki kez İstanbul'a geldi. 1884 yılında Troisk'ta açtığı ve kendi adıyla anılacak olan medrese hızlı bir şekilde Tatarlar, Başkırtlar ve Kazaklar arasında ün kazandı (Algar 1992: 122).

Döneminin önemli ceditçi aydınlarından kabul edilen Resûli, medresede uygulamış olduğu yeni pedagojik eğitim sistemiyle başarı sağladı. Medresenin programı medreseyi materyallerle destekleyen İbrahim Altınsarı ve Rus dilinin hâkimiyetinden çekinen ve geleneksel eğitimi modern eğitim metotlarıyla veren okullar arayan zengin Kazak tüccarları tarafından da beğenildi. Resuliye Medresesi'nde okuyan Kazak öğrencilerin kesin sayısı hakkında bilgi mevcut değildir. Araştırmacı Cemaladdin Velidov, bu dönemde Resûliye medresesinin öğrencilerinden yüzde 10'unun Kazak ve Başkırt öğrencilerinden oluştuğunu bildirmektedir (Algar 1992: 122-125). 20. yüzyılın başında Kazakistan'ın fikir hayatında önemli yere sahip olan Aykap dergisinin naşiri Muhammetcan Seralin ve baş editörü Ekrem Alimov bu medresede eğitim almışlardır (Subhanberdina vd. 1993: 301).

Medresede yetiştirdiği öğrencilerini Kazak bozkırlarına göndererek Kazaklar arasında İslam kültürünü yaymaya çalışan Resûli, Rusya'nın Kazakları Hristiyanlaştırma politikasına karşı çıkarak Rus misyonerlerin çalışmalarına karşı halkı uyandırmak için mücadele etti. Resûli'nin faaliyetleri Rus yöneticilerinin Kazakistan'da Tatar etkisini sınırlandırmak için aldıkları tedbirlerde etkili olmuştur (Algar 1992: 125).

Bu dönemde, Kazak kültürel hayatında etkili olan diğer bir medrese ise 1890 yılında tüccar Ahmet Hüseyinov tarafından Orenburg'da açılan Hüseyniye Medresesi'dir. İdil-Ural bölgesinde gelişen Ceditçi düşüncenin tesiri altında kalan medresenin (Devletşin 1981: 62) kuruluş amacı 1906 yılında okulun yeni binaya taşınma töreninde Ahmet Hüseyin tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Milletimizin çocukları Müslüman ve Rus dillerinde öylesine bilgi sahibi olmalı ki hayata atıldıklarında her türlü işte rekabet edebilsinler. Mesela idareci, öğretmen, muhasebeci ve din adamı olabilsinler. Bilimsel konularla uğraşma arzusunda olan gençler Rus okullarına daha kolay girebilsinler. Hüseyniye Medresesi İslami araştırmalarda yüksek eğitim görmek isteyenlere açık fikirli İslam bilgini veya din öğretmeni olmalarını sağlayacak yeterli eğitimi de vermelidir” (Rorlich 1986: 94).

Hüseyniye Medresesi'nde sadece dinî dersler değil, ayrıca tarih, coğrafya, kimya, zooloji, Türkçe ve Rus dili gibi dersler de okutuldu (Devlet 1999:182). Rus okullarıyla yarış edebilecek seviyeye ulaşmayı hedefleyen Ahmet Hüseyinov, dönemin önde gelen aydınlarını medreseye ders vermek üzere davet ederek medresesi kısa zamanda döneminin önemli modern eğitim kurumlarından biri haline getirdi. Medresede öğrenci sayısı 160 yatılı ve 150 gündüzlü olmak üzere 300'ü geçmiştir (Kurat 1965: 116).

Medresede Kazan bölgesinde yetişmiş Ceditçilerinin en önemlilerinden olan Musa Carullah Bigi (1875-1939), 1909-1910 yılları arasında dinler tarihi; dönemin diğer Ceditçilerinden, Zakir Karidi 1907-1917 yılları arasında felsefe, psikoloji, mantık; Cemaleddin Velidi (1887-1932), 1911-1917 yılları arasında Türkçe dersleri verdiler. Bir başka ceditçi aydın Ayaz İshaki'de (1878-1954), 1902 yılında bu medresede farklı alanlarda dersler vermiştir. Medresede Tatar öğrencilerin yanında bir hayli Kazak öğrenci de eğitim gördü. Bunlar arasında Kudaybergen Cubanov, Şamgali Sarbayev, Gabit Sarbayev, Cumabay Orazalin, Bilal Suleyev, Elemes Kermenov, Hayrettin Balgınbayev, zamanının önemli edebiyatçılarından olan Kencegali Gabdullin⁵ ve Abdülkerim Mecidulı bulunmaktadır. Mecidulı'nın medresede eğitim gördüğü dönemde Kazak öğrencilere yönelik yazdığı kitabı 1910 yılında yayımlanmıştır (Ahmetov 1996: 145-146).

Bu dönemde Kazak öğrencilerin en çok rağbet ettikleri diğer bir medrese ise Âliye Medresesidir. Bu medrese İdil-Ural bölgesinin ceditçi din âlimlerinden Ziyaeddin Kemali (1873-1942) tarafından Ufa'da 10 Ekim 1906 tarihinde Medrese-i Âliye-i Dinîye adıyla resmen açıldı. Kemali, medresede bir taraftan müdürlük yaparken diğer taraftan tefsir, hadis, siyer ve psikoloji dersleri

okuttu. Aynı zamanda Hüseyiniye Medresesi'nde ders veren Zakir Kadiri, Âliye Medresesi'nde de müderrislik yaptı. Dinî ilimlerin yanında matematik, fizik, kimya gibi fen dersleri de okutulan medresede, (Rorlich 1986: 94) başlangıçta 70 öğrenci, 1909-1910 eğitim yılında ise 226 öğrenci öğrenim görmekteydi (Maraş 2002: 181). Ceditçi ekolün temsilcisi olan medresede 1909 ile 1916 yılları arasında 154 Kazak öğrenci eğitim aldı. Bunlar arasında Tahir Comartbayev, Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustakim Maldıbayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Zakir Gaysin gibi Kazak gazetesi ve Aykap dergisinde yazıları yayımlanmış Kazak aydınları yanında Abdulla Berikov, Cumagalı Bisenbayulı, Sadvakkas Candosulı, Zeynel İmamcanov, Gabdirahman Mustafin ve Abdolla Şokayev gibi eğitimcilerde bulunmaktadır.⁶

Bu medreselerin dışında Kazak gençlerinin eğitim aldıkları Kızılyar'da Hüsniddin Halfe, Veli Ahund, Aziz Molla medreseleri, Arif Toyomat tarafından kurularak Seyit Abdülcelil ile kardeşi Hasan Panamar tarafından idare edilen 150 talebelik medrese (Arat: 502), Orenburg'da Muhammediye Medresesi ve Ufa'daki Osmaniyeye Medresesi de vardı (Devlet 1999: 183-184).

Kazakistan'da Tatarların Etkisi Altında Ceditçiliğin Gelişmesi

Başlangıçta dinî düşüncenin yeniden değerlendirilmesi olarak İdil-Ural bölgesinde Abdunnasır Kursavi ve Şahabettin Mercani'nin öncülüğünde gelişen Ceditçilik, sonradan Rusya'da yaşayan Müslüman Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlandı (Andican 2003: 25). İsmail Gaspıralı'nın⁷, “dilde, fikirde, iş'te birlik” sloganı ile birlikte Ceditçilik, Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasını asgari müştereklerde birleştirmeyi amaçlayan bir akım haline dönüştü. Çarlık Rusyası'nın bütün Müslüman Türklerini kuşatan yeni bir kimlik oluşturma siyasetine karşı Ceditçilik hareketi, ortak bir Türk dili etrafında Türk millî kimliğinin korunmasını esas aldı (Kovaltskaya 2002: 645). Eğitimde yenileşme veya diğer bir tabirle eğitim reformu ile ilgili bir kavram olarak gelişen Usûl-ü Cedîd ise, önceleri Osmanlı ıslahat hareketleri çerçevesinde kullanılıp daha sonra Gaspıralı ile birlikte önce Kırım'da daha sonra tüm Rusya Müslümanları arasında birçok taraftar kazandı (Muhammeddin 1998: 35).

Ceditçilik düşüncesi Rusya Türklerinin tamamında olduğu gibi Tatarlar yoluyla Kazakistan'da da etkisini gösterdi. Bu düşünce ilk olarak Kazakistan'da 19. yüzyılın sonlarına doğru muhafazakar Kazak şairleri ve ozanları tarafından ifade edildi. Ceditçilik düşüncesi ile birlikte gelişen yeni usul eğitimden etkilenen ozanlar, yazmış oldukları şiirlerle Usûl-ü Cedîd eğitimi övdüler. Bu ozanların başında Ebubekir Kerderi gelmektedir. Kerderi, Tatar Ceditçilerin

açtığı Usûl-ü Cedîd okullarını takdirle karşılayarak bu tür okulların Kazakistan'da da açılması için çaba gösterdi. Kerderi'ye göre Kazak bozkırının ağırlaşan ekonomik şartları altında geleneksel eğitim metotlarıyla Rus sömürsüne ve asimilasyonuna karşı koymak imkansızdı. Bu sebeple bir an önce eğitim alanında reformlar yapılmalıydı (Olcott 1987: 108).

Ceditçilik düşüncesinden etkilenen başka bir halk ozanı da Miftaheddin Muhammetryarolu'ydu (Akmolla). Akmolla genç yaşta yetim kalıp zor şartlar altında Orenburg'da eğitim aldı. Eğitim döneminde Ceditçilik düşüncesinden etkilendi. Eserlerinde Ceditçiliği öven ozan, Başkırt Nurgali Molla'ya yazdığı bir mektubunda İdil-Ural bölgesinde Ceditizmin sembolü olmuş din âlimi Mercani'ye⁸ olan sevgisini dile getirdi.⁹ Kadimcilere karşı olan ozan, yazdığı şiirlerinde kadimci din adamlarını eleştirdi ve İslam dinî için canını verebilecek gerçek din adamlarının zor bulunduğunu belirtti.¹⁰ Tesiri altında kaldığı Ceditçi düşüncelerden dolayı Akmolla her fırsatta modern eğitimi savundu. Şiirlerinde Kazak gençlerine Rusça da dahil olmak üzere batı dillerini öğrenmeyi tavsiye etti.¹¹

20.yüzyılın başında İdil-Ural bölgesinde Ceditçi medreselerde Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamasıyla birlikte Kazakistan'da Ceditçiliği benimsemiş bir aydın sınıfı da oluşmaya başladı. Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Ciyengali Tilevbergenov ve Muhammetcan Seralin gibi aydınlar daha öğrencilik yıllarında tesiri altında kaldıkları Ceditçilik düşüncesini yaymak için fikri çalışmalara başladılar. Âliye Medresesi'nde okuyan Kazak öğrenciler 1916 yılında Kazak bozkırlarında Usûl-ü Cedîd okulların açılmasını teşvik etmek amacıyla "Sadak" dergisini elyazması olarak yayımladılar. Derginin yayımlanmasında Kazak gazetesinde de yazı ve şiirleri yayımlanan Beyimbet Maylin ve Ciyengali Tilevbergenov görev aldı (Allabergen vd. 1996: 63). Derginin yayımlanma amacı Tilevbergenov tarafından yazılan "Öğretmenlik Hakkında" adlı makalede şu şekilde izah edildi; "Medreseyi bitiren Kazak öğrencilere ilk olarak sahtekâr mollaların peşinden gitmemeli, İkinci olarak da Kazakistan'ın değişik yerlerinde Usûl-ü Cedîd ile eğitim vermeli ve bu yöntemi yaygınlaştırmalıdır" (Allabergen vd. 1996: 64).

Ceditçi medreselerde eğitim alan Kazak öğrencilerin çalışmaları Rus polis teşkilatının dikkatini çekmiş bu öğrencilerin faaliyetleri takip edilmeye başlanmıştır. O dönemin polis raporlarında bu öğrencilerin faaliyetleri ile alakalı şu bilgiler bulunmaktadır:

"Ceditçi öğrenciler Kazak-Rus okullarına Kazakistan'da gerek olmadığını, Rus dilinin Tatar medreselerinden de öğrenilebileceğini, medreselerde dersle-

rin de Türk dilinde okutulmakta olduğunu söylüyorlar. Aynı zamanda Rus hükümetinin Kazaklara karşı uyguladığı sömürü siyaseti sonucu olarak Kazakların içinde bulunduğu ağır durumu dile getiren ve Kazaklar arasında infial uyandıran ‘Uyan Kazak’, ‘Tur Kazak’, ‘Masa’ gibi kitapları Ufa’da bastırıp halka dağıtmaktalar” (Pırmanov vd.1997: 65-66).

Ceditçi Medreselerde eğitim alan Kazak öğrencileri mezun olmalarıyla birlikte Kazakistan’ın eğitim hayatında da etkili oldular. Kazakistan’ın muhtelif yerlerinde ya yeni usûlde eğitim veren okullar açıldılar ya da var olan okullarda yeni usûl eğitim verdiler. Kazak bozkırlarında yaygın olarak Usûl-ü Cedîd okulları öncelikle Semey eyaletinde açıldı. Bu dönemde Semey bölgesinin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmasından dolayı eğitim faaliyetlerine destek veren bir zümrenin oluşması ve bu bölgede Tatar tüccarların ve Tatar öğretmenlerin yoğun faaliyetleri Semey’i yeni usûl eğitimin merkezi durumuna getirdi. Kazakistan’ın değişik şehirlerinde açılan Usûl-ü Cedîd okulları hakkında Kazak gazetesi ve Aykap dergisi okuyuculara bilgiler verdi. Kazakistan genelinde 1912 yılında yeni usûl eğitim veren okul sayısı 121’e öğrenci sayısı ise 1810’a yükselmiştir (Pırmanov vd. 1997: 45).

20. yüzyılın başından itibaren yetişen ceditçi aydınlar da geleneksel eğitim metodunu eleştirmeye ve yeni eğitim metodunu desteklemeye devam ettiler. Bu dönemde Usûl-ü Cedîd’in takipçilerinden olan Muhammet Salim Keşimov, “Kazaklara Nasihatler”, “Nezaket” ve “Kitapları Anlamak” adlı eserlerinde Usûl-ü Cedîd’i savunup yeni usûl eğitim hakkında öğretmenler ve öğrencilere rehber olabilecek bilgiler verdi. Keşimov, “Propaganda” adlı kitabında Kazaklara tıka basa yemek yemekten vazgeçmeyi önerirken çocukların ilgilerini derslerine yoğunlaştırmalarını istedi. Keşimov, kadınların eğitilmesine özel bir önem verdi. Ancak Keşimov, Kazak ailelerin çocuklarını Rus okullarına göndermelerine karşı çıkmış; Rusça eğitim alan çocukların millî kimliklerini kaybedeceklerini iddia etmiştir. Kazakları uyanmaya davet eden Keşimov’a göre artık uyanmanın ve gelişmiş ülkeler gibi bilime sarılmanın zamanı gelmiştir. Ona göre: “Bilim ne altınla ne de inciyle kıyaslanamayacak kadar değerli olan bir hazine ve asla tükenmeyen, kullanıldıkça artan bir değerdi” (Kovaltskaya 2002: 646). Keşimov, Aykap dergisine gönderdiği makale ve haberlerle de Usûl-ü Cedîd eğitimi desteklemiş; eski usulde eğitim veren kadimci mollaları şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Bu türden yazdığı makalelerden birinde Keşimov, Evliyaata şehrindeki eğitim faaliyetlerini şu şekilde değerlendirmiştir:

“Evliyaata şehrinde 2-3 mahallede mescit olsa da, kız ve erkek çocuklar için hazırlanmış düzgün bir okul ya da medrese yok, var olan medresenin içi boş.

İçinde bulunan İşan yiyip içip yatmakta. İşanların içinde 7 kadınla bile evlenenleri görülmekte. Evliyaata'da eğitim sadece Tatar mahallesinde var diyebiliriz. Bu okullarda 70'ten fazla öğrenci okumakta. Okulun bir geliri yok. Buradaki halkın yardımlaşmasıyla eğitim faaliyetleri devam etmekte” (Keşimov 1913).

Bu dönem Kazak Ceditçileri arasında Muhammetcan Seralin'in ismi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. 1872 yılında Turgay eyaletinin Kostanay şehrinde dünyaya gelen Seralin'in daha üç yaşındayken kaybettiği babası Serali, tanınmış bir halk ozanı idi. Babasının ölümünden sonra aslen Tatar olan annesi ile birlikte Troisk'a göç etti. Troisk'ta kendilerine maddi destek sağlayan tanınmış Tatar tüccarı Molla Ahmet Yauşev'le kurmuş olduğu yakın münasebetler Seralin'in fikir dünyasında etkili oldu. Bu dönemde Yauşev'in evi tanınmış yenilikçi aydınların toplandığı bir yerdi. Seralin, Tatarlar arasında gelişen yenilikçilik düşünceleri ile ilk kez bu evde tanıştı (Sabol 2003: 88). Seralin ilk eğitimini tamamladıktan sonra Troisk'taki Resüliye medresesinde eğitimine devam etti. Ceditçi düşüncelerin onun fikir dünyasına yer etmesinde medresede aldığı eğitimin büyük rolü oldu. Çünkü Seralin, bu dönemde yenilikçi Tatar aydınların özellikle de Şehabettin Mercani'nin eserlerini okudu. Sosyal, dinî ve kültürel kimliği koruyarak Batı'da gelişen ilim ve fennin alınabileceğini, bunun da en güzel yolunun Rusça öğrenmekten geçtiğini savunan ceditçi aydın Mercani'nin eserlerinin (Rorlich 1986: 88) Seralin üzerinde büyük etkisi oldu. Seralin medresede eğitimini tamamladıktan sonra Kostanay'daki Kazak-Rus okulunda eğitimine devam etti. Bu okulu da bitirdikten sonra Turgay eyaletinin Irgız şehrinin uzak köylerinin birinde kendi okulunu açarak Kazak çocuklarına yeni usulde eğitim vermeye başladı (Avezov 1991: 152-155).

Eğitim döneminde yenilikçi düşüncelerin tesirinde kalan Seralin, sadece eğitimci kimliğiyle değil aynı zamanda da gazeteci olarak da çalışarak etkisi altında kaldığı Ceditçi düşüncenin savunucusu oldu. İdil-Ural bölgesinde basın-yayın hayatındaki gelişmelerden etkilenen Seralin, Kazak basın hayatında önemli bir yere sahip olan Aykap dergisin çıkartılması için Rus yetkililerden izin alarak 1911 yılında dergiyi yayımlamaya başladı (Allabergen vd. 1996: 47). 1915 yılına kadar yayımlanan dergide tarih, edebiyat ve dil üzerine birçok makale yayımladı. Kazakların Türk Dünyası ile olan bağına önem veren Seralin, yazdığı makalelerle Kazakların kültürel kalkınmasını Rusya'da yaşayan diğer Türk halkları ile birlikte gerçekleştirmesini savundu (Sabol 2003: 130).

Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla ortaya attığı Türk dünyasının kültürel birliğinin sağlanması projesi ile şekillenen Türkçülük düşüncesi etkisini diğer Kazak Ceditçileri gibi Seralin üzerinde de gösterdi. Seralin, Kazak tarihi ile alakalı yapılan çalışmalarda Kazak soyunun köklerinin Türk tarihinin dışında başka yerlerde aranmasını şiddetle eleştirdi. Seralin, bu amaçla Aykap dergisinde bir makale yayımlayarak Kazakların Türk neslinden geldiğini, Türk tarihinin de büyük cihangirler ve büyük ilim adamları çıkardığını gururla şu şekilde dile getirdi:

"Bizim neslimiz Türk'tür. Tarihçilerin dediklerine göre atalarımızın hiç kimse-den eksik tarafı yoktur. Onlar bir zamanlar bütün dünyayı titretmişler ve geçmişte çok büyük medeniyetler kurmuşlardır. Cengiz Han ve Timur Han gibi büyük cihangirler, İbni-Sina ve Cevheri gibi büyük âlimler çıkarmışlardır. Böylesine yüce atanın çocuklarının Türklükten kaçmasının sebebi anlaşılmamaktadır" (1912).

Gaspıralı öncülüğünde gelişen Ceditçiliğin Kazaklar üzerinde ne denli etkili olduğunu Muhammetcan Seralin'in İsmail Gaspıralı'nın ölümü ile alakalı yazdığı başyazıda görmek mümkündür. Seralin, Gaspıralı'nın yaptığı faaliyetleri takip ettiğini ve onun eserlerini okuduğunu, onun ölümünün Türk Dünyası için büyük bir kayıp olduğunu "Yeri Dolmayacak Ölüm" adlı yazısında Aykap okuyucularına duyurmuştur:

"Bu eylül ayının 11. günü Bahçesaray şehrinde İslam âlemince tanınan Tercüman gazetesinin yazarı ve naşiri İsmail Gaspıralı 65 yaşında vefat etmiştir. Otuz beş yıldan beri İslam dünyasına öncülük yapmış olan, ilim yolunda çalışan bir büyüğümüzü kaybettik. 'Altın elde iken kadri yoktur demiş' atalarımız. Biz de hayatta iken birçok kişinin kıymetini bilmeyiz. Ama Gaspıralı böyle bir altın değildi. Çünkü onun kıymeti sağlığında milleti tarafından bilinmekteydi. Gaspıralı'nın bu denli sevilmesinin sebebi ne idi? O çok zengin bir adam değildi. Onun böylesine sevilmesinin sebebi yurduna olan sevgisi idi. Bundan 35 yıl önce o Rusya Müslümanlarının karanlık içinde oldukları dönemde Tercüman gazetesini çıkararak Rusya Müslümanlarını uyandırmıştı. Rusya Müslümanları birbirlerini tanımayan, kendilerinden habersiz, ilimden yoksun bir halktı. Gaspıralı, halkı uyandırarak kendine getirdi. Onlara okuma-yazmayı öğretti. Misyonerlerin İslam'ı kötüledikleri dönemde onun verdiği 'Medeniyet-i İslam' adlı kitapla rahatladım. Ondan sonra üstadın 'Frengistan Mektupları' adlı kitabını okudum. Bu kitap benim geleceğe umutlu bakmamı sağladı. Allah rahmet eylesin" (1914).

20. yüzyılın başında Ceditçilik ile birlikte gelişen Türkçülük düşüncesinin sembol ismi Mağcan Cumabayev'dir. Cumabayev ilk eğitimini 1905 yılında

Kızılyar şehrinin önde gelen zenginlerinden olan ve İstanbul'da üniversite eğitimi almış olan Muhammetcan Berişev'in açmış olduğu medreseden aldı. Bu medrese Kuzey Kazakistan'ın o dönemdeki en önemli eğitim kurumlarından birisi olup medresede Arapça, Farsça ve Türk dilinde eğitim verilmekte, Türk tarihi ise teferruatlı olarak öğretilmekte idi (Abdullin vd. 1993: 33). Şiirlerinde Türk tarihinin zenginliğini işleyen Mağcan, tarih bilincini Kızılyar'daki bu medreseden almıştır. Onun edebiyata olan ilgisinin artmasında Kazak şairi Abay ve Tatarların ünlü şairi Zakir Sadıkulı Ramiyev'in eserlerinin yanında, medrese eğitimi sırasında tanıştığı Sadi, Firdevs, Ömer Hayyam gibi Şark edebiyatının önde gelen isimlerinin eserlerinin de büyük etkisi oldu (Abdullin vd.1993: 30).

Mağcan Cumabayev, medresedeki eğitimini tamamladıktan sonra 1910 yılında medreseden arkadaşı Bekmuhammet Serkebayev ile birlikte Ufa şehrindeki Âliye Medresesi'nde eğitimine devam etti. Bu dönemde Âliye Medresesi'nde önde gelen hocalar arasında Selimgerey Canturin ve Alimcan İbrahimov'da bulunmaktaydı. Mağcan, Âliye Medresesi'nde Kazak siyasi ve düşünce hayatında ileriki yıllarda söz sahibi olacak olan Suleyev, Kudiyarov, İmancanov, Orazayev, Maylin, Eşkeyev gibi Kazak gençleri ile tanışmıştır (Cumabayev 1992: 6).

Abay Kunanbay'a karşı büyük ilgi duyan Mağcan'ın Abay'la alakalı şiirleri 1912 yılında "Şolpan" adlı şiir kitabında yayımlandı. Mağcan'ın kitabını yayımlamasında onun şairlik yönünün ne kadar güçlü olduğunu fark eden Tatar şair Alimcan İbrahimov'un büyük desteği oldu. İbrahimov, bir Kazak kızının hayatının anlatan "Kazak Kızı" adlı romanın giriş sayfasına genç Mağcan'ın yazdığı şiiri koymuştur (Cumabayev 1995: 9). Döneminde Türkçülük ve Ceditçilik düşüncelerinin temsil edildiği Âliye Medresesi'nde aldığı eğitim Mağcan'ın fikir dünyası üzerinde etkili olmuştur (Cumabayev 1995:9).

Ceditçi aydınlarla Ufa'daki Âliye Medresesi'nde tanışan Mağcan Cumabayev, eserlerinde Kazakistan'da gelişme gösteren Türkçülük düşüncesinin Kazak anlayışına göre sınırlarını çizmeye çalıştı. Cumabayev, bir taraftan Kazak dilinin şiirsel gücünü ustaca kullanarak Kazakların tarih şuurunu şekillendirmeye çalışırken diğer taraftan da umumi Türk dünyasıyla Kazakların bağlılık derecesini göstermek istedi. Cumabayev'in şiirlerinde 1910 ve 1920'ler itibarıyla Türk dünyası kavramı oldukça geniş bir alanı kapsamaktaydı. Yirminci yüzyılın başında Kazakların ırkdaş ve dildaş gördükleri halkların yaşadığı coğrafi saha; Anadolu Türklerinin yuvası Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Orta Asya'nın kentine kadar uzanan genişliği kapsıyordu. Cumabayev'in şiirlerinde işlenen tarihi semboller Farabi'den İbn-i Sina'ya,

Cengiz'den Timur'a kadar olan politik kültürel sahaları içine alıyordu. Cumabayev, "Turan" kavramının özellikle Orta Asya'daki Türkler için ne kadar birleştirici bir unsura sahip olduğunu Türkistan¹² şiirinde dile getirdi. (Kırımlı 2002: 365).

Zaten ılımlı Müslümanlar olan Kazaklar arasından, az da olsa, İslam'ı Ceditçiler gibi yorumlayan Kazak aydınlar da yetişti. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kazak din adamlarının İslam'ı Kazakça anlatmak ve Kur'an'ı Kazak dilinde okuma isteklerinden dolayı Kazakça'nın edebi bir dil haline gelmesiyle birlikte Kazakça dinî kitaplar yazılmaya başlandı. Bu alanda Türk dünyasında gelişen dinî yenileşme hareketinden etkilenen Şekerim Kudayberdiyev, "Musılmandık Şartı" isimli çalışmasında İslam'ı Ceditçiler gibi yorumladı. Kuran'dan İslam'ın temel esaslarını içeren bazı bölümleri Kazak diline tercüme etti. Kazak halkının yaşamında yer almaya başlayan İslam dininin kurallarını, herkesin anlayacağı bir lisanla anlattı. Şekerim, kitabında neden sade ve akıcı bir lisan kullandığını şu şekilde izah etti: "Okumayı bilenleriniz kitaplardan, bilmeyenleriniz ise mollalardan öğrenmişsinizdir. Bizim Kazak halkının anlayabileceği bir kitap olmadığından, ahlak- ibadet konularını Kazak dilinde yazmaya karar verdim" (Sahipova 2005: 157). Bir ilahiyatçı olarak İslam'ın Kazakların eski inançlarına göre çok ileri olduğunu, halka çok şey kazandırdığını belirten Şekerim, "Üç Anık- (Üç Malum)" adlı felsefi eserinde hakikati, gerçek iman, yani insanlık, adalet ve merhamet olarak anlattı (Kovaltskaya 2002: 646). Bu dönemde yetişmiş bir çok Kazak aydını gibi Şekerim'in de fikir dünyasının gelişmesinde de Gaspıralı İsmail'in etkisi oldu. Şekerim, Gaspıralı'nın kendisi üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklamıştır: "Eğitiminden geçtiğim Abay'dan sonraki üstadım Tercüman gazatesinin sahibi İsmail Bey Gaspıralı desem yeridir. Onun gazetesini okudum, ondan çok faydalandım. Allah onu iki dünyada maksadına erdirsin. Amin" (Mektep 2004: 649).

Sonuç

Tatarların Kazak bozkırlarına gelmeleriyle birlikte başlayan Tatar-Kazak münasebetleri etkisini öncelikle dini alanda göstermiş, daha sonraki dönemlerde İdil-Ural bölgesindeki medreselerde Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamaları ile birlikte bu etki kendisini kültürel hayatın bütün alanlarında hissettirmiştir. Özellikle İdil-Ural bölgesinde gelişen Ceditçilik düşüncesi, Kazak gençleri vasıtasıyla Kazak bozkırlarında da etkili olmaya başlamıştır.

Ceditçilikle birlikte gelişen Usûl-ı Cedîd okullar, medrese mezunu gençlerin teşvikiyle Kazak bozkırlarında da açılmaya başlanmış, Kazak gazetesi ve Aykap dergisi vasıtasıyla ise yeni usûl eğitim teşvik edilmiştir. Kazak aydınları arasında Ceditçilik, aynı zamanda Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, iş'te birlik"

sloganıyla şekillendirdiği Türkçülük düşüncesiyle de kendini göstermiştir. Kazak Ceditçileri, yapmış oldukları ilmi ve edebi çalışmalarda Kazakların, Türk dünyasıyla olan bağlarını vurgulayarak, Kazakların modernleşmesinin Türk dünyasında gelişen ceditçi düşüncelerle gerçekleşebileceğini savunmuşlardır.

Açıklamalar

1. Merkezi Ufa'da olan, fakat "Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi" adını taşıyan bu müessesenin vazifesi mollalar ve başka Müslüman ruhanilerini tayin etmek ve Rusya'da Müslüman ruhani mansıbu sahiplerini idare etmektir. Bk. (Kurat 1993: 285).
2. Bugün Ural'ın güneyinde yaşayan takriben 80 bin kişilik bir Tatar boyudur. Tatar halkının teşekkülünde rol almışlardır bk. (Zekiyev 2006).
3. http://www.iie.freenet.kz/indexnews.php?subaction=showfull&id=1179209634&archive=&start_from=&ucat=13& (29-11-2007).
4. "Nogaydarın Kır Cayında Turmuşu Kazak Halklarına Timiş Cönderi", Dala Valayatının Gazeti, Nu.12-13 (1900).
5. Kencegali Gabadulin, 1913 yılında Kazan şehrinde harfleri resimlerle tanıtan "Önege" adı verilen bir kıraat kitabı hazırladı. Kazakistan SSC kurulduktan sonra Saken Seyfülün ile birlikte Enbekşi Kazak gazetesinde çalışmıştır. bk. (Ahmetov 1996: 40).
6. Araştırmacı Galım Ahmetov, Moskova'da yayımlanan "Temirgazık" gazetesine dayanarak Âliye medresesinde okuyan Kazak öğrencilerin listesini vermiştir. bk. (Ahmetov 1996: 143-145).
7. Gaspıralı hakkında bk. (Devlet 1984: 154, Lazzereni 1984: 77-86).
8. Rusya Müslümanları arasında gelişen Ceditçiliğin öncülerinden olan Şehabettin Mercani (1818-1889), Kazan yakınlarında Mercan köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitimine babasının medresesinde başlayan Mercani, sonra Buhara'ya daha sonra da Semerkand'a giderek eğitimine devam etmiştir. Semerkand'da fikirlerinde büyük değişiklikler olan Mercani'de dinî ilimlerde ıslah fikri oluşmuştur. İlk kez selef kitaplarıyla sonradan yazılan eserler arasında kıyaslamaya giden Mercani'de Kur'an ve hadisten, selef yolundan uzaklaşıldığı kanaati oluşmuştur. Bk. (Maras 2002: 73-78).
9. "Muhakkık Mercanıga avızın aşkan — Muhakkak ki Mercanı'ye karşı ağzını açan İbılayday zehrin şaşkan molda sizbe?- İbılay denen molla sizmisiniz? Minınnı ayaymın biraderım- Düşüncene acırım biraderim Kutırsan da Uralday tavid.ı süzme. Ural dağı gibi kudursanda"; (Ahmetov 1996: 187).

10. “Herkimni molda deymiz aldaganda- Herkesi molla gibi düşündüğümüzde Şın molda az tabılar tandaganda – Gerçek molla zor bulunur aradığında; (Ahmetov 1996: 187).
11. “Han kelse türlü fandi körgen yahşı- Han gelse çeşitli fenleri öğrenmek iyi
Kamildar katarına kirgen yahşı – Kamiller sırasına girmek iyi
Orışsa okıp kana tügil bilmek – Rusça okumak tamamını bilmek
Hal kelse Fransuzşa bilgen yahşı - Yeri geldiğinde Fransızca bilmek iyi.”; (Ahmetov 1996: 188).
12. “Türkistan eki dünye esiği goy, - Türkistan İki dünyanın (dünya ve ahretin) kapidır
Türkistan er Türktin besiği goy,- Türkistan -er Türk’ün beşiğidir
Tamaşa Türkistanday cerde tuvğan - Muhteşem Türkistan gibi yerde doğmak
Türktin Tenri bergen nesibi goy - Türk’e Tanrının verdiği nasibidi” bk. (Cumabayev 1995: 186-188)

Kaynakça

- Abdullin, H. ve K. Kesenov (1993). *Mustafa men Mağcan- Turan Elinin Danaları*. Almatı: Ana Tili Yay.
- Adilcanov, Galimcan (2004). *Islam as part of the Kazak Identity and Chokan Valikhanov*. Ankara: Bilkent Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ahmetov, Galım (1996). *Alaş Alaş Bolganda*. Almatı: Jalın Yay.
- Algar, Hamid (1992). “The Last Great Naqshbandi Shaykh on the Volga-Urals Region”. *Muslim in the Central Asia Experiences on Identity and Change*. Der. Johann Gross. London.
- Allabergen, Kırıkbay ve Fezolla Orazev (1996). *Kazak Curnalistikasının Tarihi*. Almatı: Jalın Yay.
- Andican, Ahad (2003). *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yay.
- Arat, Reşit Rahmeti: “Kazan Hanlığı”. *İ.A.* VI: 5005-552.
- Avezov, Muhtar (1991). *Adebiyat Tarihi*. Almatı: Sanat Yay.
- Beysenov, B (1911). “Ombı Vezindeki Medrese Cvarye”. *Aykap*. VIII.
- Ceksenbayeva, G. (1996). “Orıs-Kazak cene Otarlav Sayasatı”. *Kazak Tarihi* (1): 53-56
- Cumabayev, Mağcan (1992). *Tandamalı*. Haz. D. Berimbetov. Almatı: Gılım Yay.
- _____(1995). *Şıgarmalar*. (I) *Haz. M. Bazarbayev*. Almatı: Bilim Yay.
- Devletşin, Timurbek (1981). *Sovyet Tataristanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- Devlet, Nadir (1984). “Rusya Türklerinde Milliyetçilik (Türkçülük) Şuurunun Gelişmesi”. *Türk Dünyası Araştırmaları* XIV: 148-160
- _____ (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: TTK Yay.
- Egamberdiyev, Mirzahan (2002). *Turkistanskiye Vedomosti Gazetesine göre Türkistan’da Ruslaştırma Siyaseti*. Ankara: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Frank, Allen J. (1998). “İslam and Ethnik Reletions in the Kazakh Inner Horde”. *Muslim Culture in Russia and Central Asia*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- _____ (2001). *Russian Muslim Institutions in Imperial Russia*. Boston: Brill Pres.
- Keşimov, M. (1913). “Evliyaata”. *Aykap*. I.
- Kırımlı, Meryem (2002). “Kazakistan’da Milliyetçilik”. *Türkler* XIX Ankara.
- Kovaltskaya, Svetlena (2002). “Kazakistan’da Ceditçilik”. *Türkler*. Çev. Hatice Babavatan XVIII Ankara: 644-651.
- Kurat, A.Nimet (1965). “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına kadar)” *D.T.C.F. Dergisi* XXIII. (3-4): 95-194.
- _____ (1993). *Rusya Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Lazzereni, Edward J. (1984). “From Bakhchisarai to Bukhara in 1893 İsmail Bey Gasprinski’s Journey to Central Asia”. *Central Asian Survey* I-III. (4): 77-88.
- Maraş, İbrahim (2002). *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Mektep, Amankos (2004). “İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar”. *İsmail Bey Gaspıralı İçin*. Ankara : Kırım Vakfı Yay.
- Muhammeddin, Rafael (1998). *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: TDAV Yay.
- Pırmanov, Adilcan ve Aycan Kapeyeva (1997). *Kazak İntelighetsiyası*. Almatı: Atamura Yay.
- Rorlich, Ayşe. A. (1986). *The Volga Tatars*. California: Stanford.
- Roy, Oliver (2000). *Yeni Orta Asya’da Ulusların İmal Edilişi*. İstanbul: Melis Yay.
- Rustemov, Savlebek (2004). “Ornbor Müftülüğü cene Kazaktar”. *Kazak Tarihi*. 4 Almatı: 82-88.
- Sabol, Steven (2003). *Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sahipova, Feride Baktıbaykızı (2005). “Kazak Aydın Şekerim Kudayberdiuli: Hayatı ve Eserleri (1858-1931)”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* II (1): 150-161.
- Seralin, Muhammetcan (1912). “Kazakka Tarih Kerekpe?”. *Aykap* VII.
- _____ (1914) “Ornu Tolmastay Ölüm”. *Aykap* XVII.

- Subhanberdina, Uşkiltay ve S. Damirov (1993). *Aykap*. Almatı: Kazak Ansiklopediyası.
- Türkoğlu, İsmail (2000). *Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Zenkovsky, A. Serge (1978). *Rusya'da Pantürkizim ve Müslümanlık*. Çev. İ. Kantemir. İstanbul: İpek Matb.
- Zekiyev, M. Z (2006). "Mişerler, Başkurtlar ve dilleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Akt. Mustafa Toker. Bahar XIX.
- "Nogaydarın Kır Cayında Turmuşu Kazak Halklarına Timiş Cönderi". (1900). *Dala Valayatının Gazeti* XII-XIII <http://www.iie.freenet.kz> (29-11-2007).

The Influence of the Tatars on Kazakh Cultural Life and the Development of Kazakh Jadidism

Emin Özdemir*

Abstract: The Kazakhs lived in a large area stretching from the vast steppes of Central Asia to the Altai region, the homeland of the Turks. The Kazakh Khanate was founded in the 15th century. The Russian invasion directed towards the Kazakh steppe began in the 18th century and continued until the beginning of the 19th century when Kazakhstan came under Russian rule. The Russian invasion caused a Tatar influence on the cultural life of the Kazakhs, who were leading nomadic and partially nomadic lives. This influence first appeared through the Tatar mullahs and merchants who came to Kazakhstan. The influence became even more effective when Kazakh students began to study at Tatar medreses which were opened in the Volga-Ural region. Jadidist thoughts, which were widespread especially in these medreses, also began to be observed in Kazakh cultural life. This study aims to discuss the Tatar cultural influence on the Kazakhs throughout history and to look into the ways in which Jadidist ideas were reflected in Kazakh cultural life.

Key Words: Tatar, Jadidizm, Volga-Ural, Kazakhstan, Kazakh cultural life.

* Nevşehir University, Faculty of Science and Letters, Department of History / NEVŞEHİR
ozdemiremin71@yahoo.com

Влияния татар на казахскую культурную жизнь и развитие казахского джадидизма

Эмин Оздемир*

Резюме: Казахи, населявшие широкие просторы от степей Центральной Азии до родины всех тюрков Алтая, вышли на историческую арену с созданием Казахского ханства в XV-м веке. Начавшаяся в XVIII-м веке русское завоевание казахских степей закончилось в XIX-м веке колонизацией Казахстана Российской империей. Вместе с русской колонизацией, в кочевой и полукочевой культурной жизни казахов началось появляться влияние татар. Это влияние в первую очередь осуществлялось посредством татарских религиозных лиц и татарских торговцев. Вместе с открытием татарских медресе в Волго-Уральском округе и началом получения образования казахских детей в этих медресе, влияние татар на казахскую культурную жизнь усилилось. Особенно стоит подчеркнуть идею джадидизма, которая оказывала сильное влияние на медресе и начала проявляться в казахской культурной жизни. Цель данного исследования заключается в выявлении роли татар на казахскую культурную жизнь и развитие идей джадидизма в исторической перспективе.

Ключевые Слова: татары, джадидизм, Волга-Урал, Казахстан, казахская культурная жизнь.

* Невшехирский университет, факультет естественных наук и литературы, кафедра истории / г. Невшехир
ozdemiremin71@yahoo.com